

KİTABIN TİPOLOGİYASI MİLLİ KİTABŞÜNASLIĞIN AKTUAL PROBLEMİ KİMİ

Xəlil İsmayılov

BDU-nun Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının müdiri, Əməkdar mədəniyyət işçisi, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor

Новый научный вклад в Азербайджанский книговедение

Резюме: *В статье проблема типологии книги является одной из фундаментальных проблем национального книжного магазина, а в современном мире сравнительный анализ осуществляется прикосновением к проблеме книжной типологии в мировой литературе. В этом аспекте статья также содержит всесторонний обзор фундаментальной монографии «Типология книги», опубликованной известным ученым профессором Б.В.Аллахвердиевым. Монография широко анализируется с точки зрения ее научно-теоретического и практического значения с точки зрения современной библиотечной науки, библиотечной науки и научной науки.*

The typology of the book as the actual problem of national book science

Resume: *The article is analysed about the problem of typology of the book is one of the fundamental problems of the national bookstore, and in the modern world, comparative analysis is carried out by touching the problem of book typology in world literature. In this aspect, the article also provides a broad overview of the fundamental monograph "The Typology of the Book" by Professor B.V.Allahverdiyev, renowned scientist and scientist, and widely analyzes the scientific and theoretical and practical significance of monographs, especially in terms of contemporary library science, library science, and scientific science.*

Açar sözlər: *kitab, sənəd, tipologiya, kitab tarixi, B.Allahverdiyev, kitabın tipologiyası, sənəd-kommunikasiyaları, kitabxana, sənəd fondu, monoqrafiya, kitab fondu.*

Ключевые слова: *книга, документ, типология, история книги, Б.Аллахвердиев, типология книг, документальные коммуникации, библиотека, фонд документов, монография, книжный фонд.*

Keywords: *book, document, typology, book history, B.Allahverdiyev, book typology, documentary communications, library, document fund, monography, book fund.*

Kitabın tipologiyası problemi dünya kitabşünaslığında aktual elmi istiqamətlərdən biridir. Bu aspektdə görkəmli kitabşünas alimlər əsaslı elmi tədqiqatlar, fundamental ümumiləşdirmələr aparmışlar. Kitabın tipologiyası problemləri Azərbaycan kitabşünaslığında da aktual elmi problem kimi kitabşünas alimlər tərəfindən ciddi tədqiqatlarla xarakterikdir. Bu mənada Azərbaycan

kitabşünaslıq elminin görkəmli araşdırıcısı, qocaman alim, prof. B.V.Allahverdiyevin elmi fəaliyyəti xüsusilə qeyd edilməlidir.

Professor B.Allahverdiyev uzun illər kitabşünaslığın müxtəlif problemlərini araşdırmış kitabşünas alimlər H.Həsənov, Ə.Xələfov, İ.Vəliyev və başqalarının elmi-nəzəri araşdırmalarını, tədqiqatlarını, ümumiləşdirmələrini daha geniş miqyasda davam etdirərək, demək olar ki, müasir şəraitdə Azərbaycan kitabşünaslıq elminin aparıcı simasına çevrilmişdir.

Tarix elmləri doktoru, professor B.V.Allahverdiyev 50 ilə yaxındır ki, BDU-da tədris-pedoqoji və elmi-tədqiqat işilə məşğuldur və onun elmi tədqiqatfəaliyyəti daim elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir. Alimin elmi fəaliyyəti əsasən kitab, kitabçılıq işi, ümumiyyətlə, kitabşünaslığın nəzəri, təcrübi və metodiki problemlərinə həsr olunmuşdur. Professorun indiyədək apardığı tədqiqat işlərinin nəticəsi olaraq çox böyük elmi nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Belə ki, professor B.V.Allahverdiyevin əlyazma kitabının yaranmasına, inkişafına, tərtibatına ayrı-ayrı elm sahələri üzrə kitab nəşrinə, kitabçılıq işinin nəzəri və təcrübi məsələlərinə aid 10 addan çox kitab, monoqrafiya, dərslik, dərs vəsaiti çap olunmuşdur. “Kitablar haqqında kitab” (1972), “Kitabşünaslıq” (1974), “Müasir mərhələdə kitab ticarətinin təşkili” (1996), “Azərbaycan kitab tarixi” (2001), “Ümumi kitab tarixi” (2003), “Kitabşünaslığın əsasları” (2011) və s., bundan başqa müəllifin 300-ə qədər elmi-publisistik məqalələri çap edilmişdir. Bu yaxınlarda müəllifin çox nəfis şəkildə iri həcmli monoqrafiyası çapdan çıxmışdır.

Görkəmli kitabşünas alim, tarix elmləri doktoru, professor Bayram Vəli oğlu Allahverdiyevin “Kitabın tipologiyası” adlı yeni sanballı monoqrafiyası bu yaxınlarda işıq üzü görüb. 564 səhifədən ibarət olan monoqrafiya özündə giriş, on fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısı hissələrini birləşdirir və Azərbaycan kitab mədəniyyətinin 1920-2010-cu illərdə sahəvi-tipoloji strukturunun formalaşması mərhələlərini müəyyən edən ciddi elmi-tədqiqat işi kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan kitabşünaslığına qiymətli töhfələr vermiş, BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin nəzdində kitabşünaslıq və nəşriyyat işi şöbəsinin açılmasında xüsusi xidmətlər göstərmiş, müvafiq sahəyə dair dərslik, dərs vəsaitləri, tədris-metodik vəsaitlər, monoqrafiyalar, məqalələr yazmış professor B.Allahverdiyevin bu yeni sanballı, müasir elmsünaslığın qarşıya qoyduğu tələblərə uyğun olaraq qələmə aldığı monoqrafiyasında ilk dəfə kitabın tipologiyasının elmi, nəzəri və təcrübi problemləri şərh edilir. Burada kitabın növləri, başqa sözlə, sənədin növləri, tipləri və nəşr tiplərini əmələ gətirən əlamətlər, onların xüsusiyyətləri, prinsipləri öz əksini tapmışdır. Kitabda eyni zamanda, ayrı-ayrı elm sahələri üzrə kitab nəşri, kitab tiplərinin və nəşr tiplərinin yaranması və inkişaf xüsusiyyətləri əhatə edilir. Burada həmçinin, ictimai-siyasi, elmi-texniki, kənd təsərrüfatı, tibb, təhsil, bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq, incəsənət və sənətşünaslıq üzrə kitabı çapdan buraxan nəşriyyatlar, kitab tərtibçiləri, müəlliflər, redaktorlar haqqında da kifayət qədər məlumat verilir.

Monoqrafiyada başlıca məqsəd Azərbaycan kitabının tiplər üzrə nəşrini sistemləndirən amilləri meydana çıxarmaq, kitabın nəşr tipləri üzrə buraxılmasında iştirak edən nəşriyyat, təhsil müəssisələri və elmi idarələrin fəaliyyətlərini təhlil

etmək, kitab və nəşr tiplərini elm, texnika, istehsalat və təhsilin inkişafında yerini və rolunu müəyyənləşdirmək məqsədi ilə ilk dəfə olaraq bir sıra elmi-nəzəri və təcrübi problemlərə yönəldilmiş yeni elmi fikirlər irəli sürmüş və kitabın elmi tipologiyası baxımından elmi dövriyyəyə çıxarılan elmi konsepsiyalar irəli sürülmüşdür.

Kitabın tipologiyası baxımından bir sıra dünya və rus kitabşünas alimləri özlərinin ayrı-ayrı məqalələrində kitab tipologiyası problemlərinə toxunmuş və bir sıra sanballı fikirlər irəli sürmüşlər. Kitabın tipologiyası haqqında yeni fikir və mülahizələr söyləyən alimlərdən biri F.A.Yermolayeva 1970-ci ildən “Kitab: tədqiqatlar və materiallar” məqaləsində, daha sonra İ.O.Morqenştein, A.A.Qreçixana, A.U.Çerniyak və başqaları fikirlər irəli sürmüşlər. Professor B.Allahverdiyev özündən əvvəlki müəlliflərin fikirlərinə hörmətlə yanaşmış, kitabşünas alim kimi özünün uzun müddətli elmi-pedoqoji təcrübəsinə əsaslanaraq müasir tələblər baxımından, kitabşünaslığın yeni metodologiyası baxımından çox qiymətli yeniliklər irəli sürmüşdür.

Monoqrafiyanın strukturu və tərtibatı elmi ictimaiyyətin fikrinə əsaslanaraq söyləsək, olduqca xoşagəlmən bir formada tərtib olunmuşdur. Müəllif haqlı olaraq, əsərin birinci fəslində kitabın tipologiyasının nəzəri problemlərinə həsr etməklə, tipoloji əlamətlər, kitabın tipləri və növləri, ümumiyyətlə, çap əsərlərinin növləri, nəşrin növləri bölmələrindən ibarət olmaqla elmi təhlillər aparır, kitabın tipologiyası kitabşünaslığın nəzəriyyəsinə əsas problemlərdən olmaqla eyni zamanda kitabşünaslıq fənlərinin formalaşmasında, təcrübi məsələlərin həllində əhəmiyyətli olduğunu elmi dərəcələrlə sübut edir. Monoqrafiyanın girişində göstəriləni kimi kitab əsasən kitabşünaslıq, jurnalistika sahəsinin tələbləri, nəşriyyat işçiləri üçün nəzərdə tutulduğundan, ayrı-ayrı elm sahələri üzrə kitabın növləri, tipləri və nəşr tipləri, kitabın tipologiyası probleminin obyektini əsaslandırır, onun məzmun və strukturunu müəyyənləşdirir.

Monoqrafiyanın ikinci fəslində müəllif çox düzgün olaraq “Azərbaycanda kitabın tipologiyasının yaranması” problemini tarixi aspektdə XIX əsrin II yarısından 1920-ci ilə qədər olan dövrü tarixi ardıcılıqla tədqiqata cəlb etmişdir. Çox maraqlı bölmələrdən biri kimi bu dövr elmi ictimaiyyət, ayrı-ayrı elm sahələrində çalışan tədqiqatçılar üçün olduqca böyük maraq kəsb edir. Bu dövrdə kapitalist münasibətlərin yaranması, sənaye sahələrinin inkişafı, sənətkarlıq və ticarətin genişlənməsi, Azərbaycanın məhsuldar qüvvələrinin, təbii sərvətlərinin, xüsusilə neftin çıxarılması və emalı, elmi problemlərin həll edilməsi tədqiqat işlərinin aparılmasını, müxtəlif tipli elmi əsərlərin yazılmasını, nəşr edilib yayılmasını tələb edirdi. Bununla əlaqədar olaraq ölkədə kitab çapı da inkişaf edirdi. XIX əsrin II yarısında artıq tədris, istehsalat-texniki, soraq-məlumat, elmi-kütləvi və s. kitablar ölkədə çap etdirilirdi.

Müəllif bu dövrü tədqiq edərkən çox əhatəli olaraq çap olunan müxtəlif əsərlər haqqında bitkin məlumat verməklə, çap olunan kitabların adı, nəşr yeri və nəşr ili, müəllifləri haqqında geniş təsvir yaradır. Maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, müəllif bu əsərləri növünə, tipinə həmçinin də elm sahələrinə görə qruplaşdırır və tipoloji əlamətinə görə izahını verir. Həmçinin bu dövrdə nəşr olunan jurnallar

haqqında geniş təhlillər verilir, jurnallarda çap olunan materiallar sahəvi olaraq təsəvvür yaradılır. Monoqrafiyada kitab çapından danışmaqla, onu çap edən nəşriyyatlar haqqında müfəssəl məlumatlar bitkin təsəvvür yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, nəşriyyatların yerləşdiyi ərazi və region, onları yaradan müəssisələr, ayrı-ayrı şəxslər, onların hansı sahələr üzrə nəşriyyat fəaliyyəti ilə məşğul olması, hətta ayrı-ayrı nəşr nümunələrinin səhifələri də göstərilir. Bizə belə gəlir ki, bu cür tədqiqatların aparılması artıq yeni bir forma olmaqla, kitabşünaslıq baxımından olduqca qiymətlidir.

Çox maraqlıdır ki, müəllif elmi-bədii əsərlərin nəşri haqqında da monoqrafiyasında çox geniş təsəvvür yaradır. Xüsusilə, A.Şaiqin, R.Əfəndiyevin, S.M.Qənizadənin, A.Səhətin, M.Mahmudbəyovun, S.S.Axundovun Azərbaycan bədii ədəbiyyat nümunələrinin nəşrinə köməklik göstərdikləri vurğulanır, həmçinin özlərinin yazdıqları əsərlər haqqında ətraflı şərh verilir. Müəllif tipoloji və məzmun baxımından bədii ədəbiyyatın nəşri haqqında oxucunu maraqlandıran problemlərə cavab verməyə çalışır.

Əsərdə dərslilər və dərslər vəsaitlərinin nəşrinə, onun poliqrafik tərtibatına xüsusi diqqət yetirildiyi geniş təhlil edilir. Müəllif onu göstərir ki, artıq XX əsrin əvvəllərində yeni tipli məktəblərin fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda kitab çapının inkişafına müstəsna təsir göstərmişdir. Dərslilik və dərslər vəsaitlərinin nəşr edilməsində Orucov qardaşlarının məşhur mətbəəsi haqqında oxuculara geniş məlumat verilir.

Monoqrafiyada XIX əsrin II yarısında çap olunan soruq-məlumat ədəbiyyatının nəşri haqqında bir sıra maraqlı tədqiqatları oxuculara çatdırır. Müəllif soruq-məlumat nəşrlərindən danışarkən Cəlil Əfəndi Ünsüzadənin “Kəşkül-mətbəsində çap edilmiş Lügəti-rusi və rusi türk” (1890) dərsliyinin üçüncü hissəsindən danışılır. Müəllif göstərir ki, S.M.Qənizadənin “Rusca-türkcə lügəti” 6 dəfə- onlardan beşi oktyabr çevrilişindən əvvəl çap olunmuşdur. Bu Lügətin hər bir nəşri haqqında orada olan sözlüklərin sayı oxuculara çatdırılır.

Monoqrafiyada digər müəlliflərin lügətləri, onların həcmi, sözlüklərin sayı öz əksini tapır.

Nəhayət, müəllif tədris kitabı və tədris ədəbiyyatının tipləri haqqında məlumat verir və bunu ayrıca bir bölmə kimi tədqiq edir. Tədris ədəbiyyatının tiplərindən danışarkən haqlı olaraq XIX əsrin axırlarında yaşayıb yaratmış Azərbaycan ziyalıları, maarifpərvər yazıçı və şairlərin dərslilik və dərslər vəsaitlərinin yazılması və nəşr olunmasındakı xidmətləri geniş şərh edilir. A.Bakıxanovun, M.F.Axundzadənin, M.Ş.Vazehin, məşhur şərqsünas alim Mirzə Kazımbəyin xidmətləri dərin hörmət və rəğbətlə yad edilir. Müəllif XIX əsrin II yarısında nəşr olunan dərslilik və tədris ədəbiyyatı haqqında ümumi məlumat verməklə, həm də onların tipologiyasını elmi şəkildə ilk dəfə elmi dövriyyəyə gətirmiş, dərsliliklərin tipologiyası haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Professor B.V.Allahverdiyev dərslilik və dərslər vəsaitləri və onların yazılması, nəşri və yayılması haqqında ətraflı məlumat verməklə, həm də XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərində çap olunmuş dərsliliklər barədə geniş məlumat verməklə

yanaşı, o dövrün görkəmli ziyalıları, maarifpərvər elm, təhsil və mədəniyyət xadimlərinin adlarını çəkir.

Monoqrafiyanın III fəslı ictimai-siyasi kitabın tipologiası problemlərinə həsr olunub. Bu fəsildə müəllif haqlı olaraq, ilk növbədə, ictimai-siyasi kitabın tarixinə nəzər salır, xüsusilə sovet dövlətində çap olunan kitabların xarakterik cəhətlərini, xüsusiyyətlərini və tipologiyasını araşdırır, nəşr növü, nəşr tipi, strukturu onların adlarını, müəlliflərini verməklə başlıca cəhətlərdən biri kimi onların tipologiyasını qələmə almışdır. İctimai siyasi ədəbiyyatdan danışarkən müəllif ictimai siyasi ədəbiyyatın vahid sxemini göstərir, ictimai-siyasi ədəbiyyatın struktur təsnifatını verməklə bölmələr üzrə 4 yerə bölür və izahını verir.

Monoqrafiyada dünya kitabşünaslığının fundamental nəzəri problemlərindən biri olan kitabın tipologiyasına yeni paradıqmadan baxılaraq son yüz ilə yaxın bir dövrdə xalqımızın kitab mədəniyyətinə konseptual nəzəri baxış edilmiş, tipləri əmələ gətirən əlamətlər haqqında metodoloji əsaslar işlənib hazırlanmışdır.

Diqqəti cəlb edən əsas məqamlardan biri monoqrafiyada Ümummillı lider Heydər Əliyevin xalqımızın kitab mədəniyyətinin inkişafı sahəsindəki xidmətlərinin xronoloji ardıcılıqla zəngin faktoqrafik və informativ materiallarla geniş əhatə edilməsini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Beləliklə, əminik ki, müasir şəraitdə Azərbaycan kitabşünaslıq elmi, jurnalistika sahəsi və mədəniyyət tarixi üçün böyük elmi-nəzəri və metodoloji əhəmiyyət kəsb edən bu monoqrafiya elmsünaslığın ciddi tələbləri kontekstində yazılması, əhatə etdiyi problemlərin fundamentallığı, elmi-konseptual mahiyyəti etibarilə daim ciddi aktuallıq kəsb edəcəkdir.

Müəllif monoqrafiyanın III fəslinin ikinci bölməsində ictimai-siyasi ədəbiyyatın tipologiyasından bəhs edərkən bu qəbildən olan kitabların geniş şərhini verməklə ayrı-ayrı əsərlərin nəşri və inkişafına xüsusi yer verir. 1960-1980-ci illərin kitab nəşri geniş təhlil olunur ictimai-siyasi ədəbiyyatın sahələri, adları, onların müəllifləri göstərilmiş, nəşr xüsusiyyətləri elmi dövriyyəyə çıxarılmışdır. Monoqrafiyada 1961-1990-cı illər kitab çapının tarixi baxımından daha geniş şəkildə şərh edilmiş, sahələr üzrə işlədilmiş və ümumi çap kontekstində ictimai-siyasi ədəbiyyatın digər sahələrlə müqayisədə daha sanballı və geniş tirajla buraxılması, nəşr olunması daha qabarıq şəkildə öz əksini tapır.

İctimai-siyasi ədəbiyyatın tipologiyasından danışarkən Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixinin formalaşması və inkişafında xüsusi xidmətləri olan alimlərin fəlsəfəyə dair əsərləri və həmin kitabların nəşr ili, nəşr yeri, həcmi, tirajı və s. məlumatlar kompleks şəkildə öz əksini tapır və onların metodologiyası əsaslı olaraq şərh edilir.

Monoqrafiyada müəllif ictimai-siyasi ədəbiyyatın Azərbaycanın müasir milli inkişaf siyasətinin ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulduğunu xüsusi vurğulamaqla 1993-2003-cü illərdə ulu öndərin aydın, uzaqgörən, düzgün və qətiyyətli siyasəti, dövlət idarəçilik istedadı əsasında Azərbaycanın suverenliyi qorunub saxlanıldığını, dövlət quruculuğunun hüquqi, demokratik idarəçilik mexanizmləri və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar olması, bütün bunların sosial-siyasi kitabın məzmununda əsas yer tutduğu yüksək elmi ustalıqla müəllif

tərəfindən geniş işıqlandırılmış, sosial-siyasi kitabın məzmununa təsir göstərən bir sıra amillərin əhəmiyyəti də xüsusi vurğulanmışdır.

Monoqrafiyada çox maraqlı və olduqca böyük maraq doğuran məsələlərdən biri də ictimai-siyasi kitabın tipologiyasının Heydər Əliyev mərhələsinin ayrıca bölmə kimi işlənməsidir. Müəllif Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin inkişafında misilsiz tarixi xidmətləri olan ümummillə lider, milli dövlətçiliyimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin həyatı, siyasi və dövlətçilik tariximizdə müstəsna yer tutduğu göstərilir, ictimai-siyasi nəşrlərdə bütövlükdə onun ictimai vəsiyasi mahiyyəti geniş təhlil edilərək kitabın tipologiyası baxımından izah olunur. Monoqrafiyanın III fəslinin bütün bölmələrində Heydər Əliyevin Azərbaycan kitabının inkişafına, onun nəşrinin genişləndirilməsinə qayğı göstərməsi kitabda qırmızı xətlə keçir. Müəllif ictimai-siyasi kitabın Heydər Əliyev mərhələsinin ayrıca bölmə kimi qələmə almış, bu sahənin nəşri ilə bağlı sanballı mütəxəssis fikri və düşüncələrini ortaya qoya bilmişdir.

Monoqrafiyanın digər sonrakı bölmələrində müəllif Azərbaycan kitabının XX əsrin əvvəllərindən bu günümüzdə qədərki dövrü əhatə etməklə elm sahələri üzrə ayrı-ayrılıqda təhlil etmiş, onların tipologiyasını elmi cəhətdən əsaslandırılmış və illər üzrə təhlil etmişdir. İllər üzrə elm sahələri haqqında müəllif çox geniş təsəvvür yaradır ki, bütün bunlar mütəxəssis oxucular və geniş ictimaiyyət üçün olduqca vacib hesab oluna bilər.

Müəllif “Kitabın tipologiyası” monoqrafiyasında ayrı-ayrı elm sahələri üzrə kitabın nəşri və inkişaf xüsusiyyətlərini verməklə bərabər, kitab nəşrinin gələcək inkişafı üçün elmi əhəmiyyəti çox böyük olan sanballı təkliflər və tövsiyələr də vermişdir. Müəllif göstərir ki, bütün dünya ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda bütün nəşriyyatlar kitab nəşrində tipoloji əlamətləri və xüsusiyyətləri nəzərə alaraq kitab nəşrini həyata keçirməlidir. İctimai-siyasi, sosial-siyasi, iqtisadi, elmi-texniki, xüsusilə neft və qaz sənayesi üzrə müxtəlif tiplərdə və nəşr tiplərində müxtəlif oxucu qruplarının nəzərdə tutulan kitablarının nəşrinin həyata keçirməlidir.

Alim kitabda ictimai-siyasi kitab nəşrində ümummillə lider Heydər Əliyevin əsərlərinin, ümumiyyətlə irsinin nəşrinə və təbliğinə ardıcıl və sistemli yanaşdığı məqsədə uyğun hesab edir.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyev, B.V. Kitabın tipologiyası (monoqrafiya).-B., ÇapART Nəşriyyat Evi, 2017.-564.
2. Allahverdiyev, B.V. Ümumi kitab tarixi(tədris-metodik vəsait).-“Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB,2003.-384 s.
3. Allahverdiyev, B.V. Kitabşünaslığın əsasları.- Bakı,UniPrint,2010.-144 s.
4. Abbasova, L.Q. Kitabın növlərə və tiplərə bölünməsinə şərtləndirən əlamətlər sisteminin müasir şərhii// Dil və ədəbiyyat : beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal.-B.,2006.-N 6 (54).-s.174-176.
5. Həsənov, H.B. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri.-B., Azərnəşr,1989.-253 s.
6. Mehrəliyeva, N.M. Azərbaycanda kitab tipologiyasının müasir problemləri// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal.-B., 2008.-N 1.-s.214-219.